

TÜRK DÖNEMİ MANİSA KENTİ VE DÜŞÜNDÜRDÜKLERİ*

*Sema GÜNDÜZ KÜSKÜ***

ÖZET

Osmanlı sürecinin “Şehzadeler Kenti” Manisa, Saruhanlı Beyliği ve Osmanlı dönemlerine ait mimari eserleri bir arada görebildiğimiz bir kent profili çizer. Eski adı Sipylos (Spil) olan dağın kuzey eteğinde, Gediz nehrinin geçtiği ovanın kenarında kurulmuş olan Manisa'nın güneyinde kentin İslam öncesi döneminden kalan iç kale ve daha alt seviyede Spil dağına paralel uzanan dış kale surları bulunur. Kuruluş tarihi kesin olarak bilinemeyen kentin en eski adı “Magnesia”dır. Bizans döneminde önemli bir askeri üs ve sonrasında piskoposluk merkezi haline gelen Manisa, 14. yüzyılın başlarında Saruhan Bey tarafından ele geçirilmesinin ardından Saruhanoğulları Beyliği'nin merkezi olarak anlam kazanır. Manisa ve çevresinde egemen olan Saruhanoğulları (1300-1410) ilk olarak I. Bayezid, sonrasında ise I. Bayezid'in oğlu I. Mehmed tarafından Osmanlı Beyliği topraklarına bağlanır. Sonraki süreçte “Saruhanlı Sancağı” olarak adlandırılan bu bölgenin eski merkezi Manisa ise Amasya'dan sonra diğer bir şehzade kenti olarak anlam kazanacaktır. Manisa'da Saruhanlı döneminden itibaren -İshak Çelebi ve Külliyesi ayrı tutulduğunda- şehre yön veren kişilerin sultan eşleri olduğu ve geleneğin İshak Çelebi'nin eşi Gülgün Hatun tarafından başlatıldığı söylenebilir. Bununla birlikte kentteki diğer sanat patronlarının sosyal konumları, Manisa ve Amasya olmak üzere iki şehzadeler kenti arasında bir öncelik farkı ortaya koyar. Bu bağlamda amacımız, Manisa'nın Saruhanoğlu döneminden itibaren kent olarak nasıl bir gelişim gösterdiğini belirleyerek, inşa ettirdikleri yapılarıyla bu gelişimde söz sahibi olan kişileri değerlendirmektir. Mimari analiz bu çalışmanın sonraki aşamasını oluşturduğundan yazımız kapsamına dahil edilmemiştir.

Anahtar Kelimeler: Manisa, Şehzadeler Kenti, Saruhanoğulları, Kadın Baniler

IMPRESSIONS OF MANİSA DURING TURKISH PERIOD

ABSTRACT

In Manisa, nicknamed as the “City of the Princes” in the Ottoman Era, we can see a combination of architectural monuments from both Saruhanlı Principality and Ottoman periods. Manisa was founded on the north slopes of the Spil mountain formerly known as Sipylos; at the edge of the plain of the Gediz River. At the South of the City, there is an

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

**Yrd. Doç. Dr. Katip Çelebi Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Türk İslam Arkeolojisi Bölümü, El-mek: gunduzsema@gmail.com

inner castle from pre-islamic period; and at a lower level outer walls running parallel to Spil mountain. The exact foundation date can not be known as the city's oldest name is "Magnesia". Byzantine period, Manisa was an important military base, and after that it became a bishopric city. After the conquest by Saruhan Bey in the early 14th century, Manisa became the center of Saruhanoglu Principality. Saruhanoglus had dominated in and around Manisa (1300-1410) until Bayezid 1st and later his son Mehmed 1st conquered the area and add to the lands of Otoman Principality. Then the region is referred as Saruhanlı County (sanjac); and its capital Manisa becomes a second "city of princes" after Amasya. Except for İshak Çelebi and his complex, it can be easily said that the city was shaped by women since the period of Saruhanli and such tradition was started by İshak Çelebi's wife Gülgün Hatun. However, the social positions of the other art employers expose a priority difference between the two "City of the Princes" as Amasya and Manisa. In this context, our goal is to determine how Manisa was developed as an urban center, from the beginning of the reign of Saruhanoglu era; and to evaluate people who have an arbiter of the development of the city by building various structures. Architectural analyzes constitute the next phase of this work, so they are not included in the scope of our text.

Anahtar Kelimeler: Manisa, City of the Princes, Saruhanlı Principality, Woman Patrons

Osmanlı sürecinde "Şehzadeler Kenti" olması nedeniyle özel bir yere sahip olan Manisa, Saruhanlı Beyliği ve Osmanlı dönemlerine ait mimari eserleri bir arada görebildiğimiz bir kent profili çizer. Batı Anadolu'nun Lidya bölgesinde yer alan ve Sipylos (Spil) dağının kuzey eteğinde, Gediz nehrinin geçtiği ovanın kenarında kurulmuş olan Manisa'nın güneyinde kentin İslam öncesi döneminden kalan iç kale ve daha alt seviyede Spil dağına paralel uzanan dış kale surları bulunur. Kentin nispeten daha düz bir alan olan güneyi ise bugün iskânın bulunduğu bölgeyi oluşturur. Kuruluş tarihi kesin olarak bilinmeyen kentin eski adı "Magnesia"dır¹. Bizans döneminde önemli bir askeri üs ve sonrasında piskoposluk merkezi haline gelen Manisa, Latinler'in 1204 yılında İstanbul'u almaları sonrasında İznik İmparatorluğu'nun sınırlarına dahil edilmiştir. İmparator III. İoannes Vatatzes (1222-1254) bir süre Magnesia'da oturmuş, kendi adına bir kilise yaptırmış ve öldüğünde buraya gömülmüştür. 14. yüzyılın başlarında Manisa Saruhan Bey tarafından ele geçirilir ve Saruhanogulları Beyliği'nin merkezi olarak anlam kazanır. Manisa ve çevresinde egemen olan Saruhanogulları (1300-1410) ilk olarak I. Bayezid'in 1390 yılındaki askeri harekâtı sırasında Osmanlı idaresine bağlanmıştır. I. Bayezid'in Timur'a yenildiği Ankara Savaşı (1402) sonrasında bir süre Timurlu askerlerin karargâhı olsa da aynı yıl içerisinde yeniden Saruhanogulları'nın eline geçer. Ardından I. Mehmed tarafından 1406 yılında yeniden Osmanlı Beyliği topraklarına bağlanmış olsa da gerçek anlamda Osmanlı idaresi ancak 1415 yılında sağlanmış olur². Manisa Osmanlılar tarafından ele geçirilince "Saruhan Sancağı" adı altında "Anadolu Beylerbeyliği"ne bağlanır³. Sonraki süreçte bu sancağın merkezi Manisa, Amasya'nın ardından diğer bir Şehzade kenti olarak görev yapacaktır.

¹ Manisa'nın Bizans öncesi dönemi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. S. Akşit, *Manisa Tarihi (Magnesia ad Sipylum) Başlangıcından M.S. 397 Yılına Kadar*, İstanbul 1983.

² Ç. Uluçay, "Saruhanogulları", *İslam Ansiklopedisi*, X, s. 239, 242; Ç. Uluçay, "Manisa", *İslam Ansiklopedisi*, VII. 1970, s. 290; İ. H. Uzunçarşılı 2003, s. 357-359; F. Emecen, *Tarih İçinde Manisa*, Manisa Belediyesi Kültür Yayınları, Manisa 2006, s. 2-5.

³ Merkezi Kütahya olan Anadolu Beylerbeyliğine ait 14 sancaktan biri olan bu bölge ilk zamanlarda Karesi ile birleştirilmiş ise de bir müddet sonra tekrar ayrılmış ve XIX. yüzyıla kadar bu şekilde devam etmiştir. Bkz. Uluçay "Manisa", 1970, a.g.e., s. 291.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/10 Fall 2014

Manisa, tarihi boyunca İç Anadolu'yu Ege kıyılarına bağlayan yollar üzerinde olması sebebiyle hem ekonomik hem de siyasi anlamda gelişme göstermiştir⁴. Eskiçağlar boyunca askeri üs özelliği taşıması sebebiyle kale olarak önem arz etmiş olsa da şehrin sivil iskâna açık bir yerleşme yeri şeklinde genişlemesi Geç Roma ve Bizans devrine rastlar⁵. Gerçekten de kuruluşu çok eskilere uzanan Manisa Kalesi'nin esâslı olarak Bizanslılar tarafından inşa ve tamir olduğuna işaret edilir⁶. Nitekim 15. yy'da yaşamış olan Bizanslı tarihçi Dukas İmparator III. İonnes Doukas Vatatzes Dönemi'nde (1222 - 1254) İznik İmparatorluğu'nun Magnesia'dan yönetildiğini bildirir⁷. Ayrıca imparatorluk hazinesinin de, Vatatzes'e ait bir saraya sahip olan Magnesia'da yer aldığı da yine kaynaklarından öğrenilmektedir⁸. Buradaki Bizans sarayının varlığı ve önemine işaret eden bir diğer veri, 1257 yılında Selçuklu Sultanının bu sarayda ağırlanmış olmasıdır⁹. Bizans döneminde sur içerisinde bir sarayın varlığına işaret eden bu verilere ek olarak, 1208 yılından itibaren Manisa (Magnesia Ad Sipyllum) şehir sikkelerinde büyük bir artış yaşanması¹⁰ ve Vatatzes ile sonraki imparator II. Theodoros Doukas Laskaris'e (1254-1258) ait Manisa (Magnesia) darplı sikkeler kale içerisinde bir darphanenin varlığına işaret eder¹¹. M.S. 30 yılı sonrasına ait Manisa (Magnesia) darplı Roma sikkeleri ise Manisa Kalesi'ndeki darphanenin varlığını Roma dönemine kadar götürür¹². Bir başkent söz konusu olduğunda "saray" ve "darphane" çok önemli iki kavramdır. Bir kale kent, yönetim merkezi ve imparatorluğun/sultanlığın simgesi olarak "saray" ve saraya yakın bir konumda, yine hükümdarlığın simgesi olan "darphane" ile idari bir merkeze dönüşür¹³. Nitekim 14. yüzyılın başlarında Katalanlar'ın Manisa'yı idari merkez yapma istekleri ve buranın metropolitlik merkezi olarak gösterilmesi de kentin gelişmişliği ve sivil yerleşimi adına önemli bir ölçüt kabul edilir¹⁴. Ancak Manisa'nın Bizans kenti hüviyeti Saruhanoğulları'nın eline geçmesiyle birlikte değişime uğrar.

Anadolu Selçuklularının siyasi çöküşü ile birlikte Türkmen beyleri yeni kentler ele geçirme fırsatı yakalamışlardı¹⁵. 14. yüzyılın başlarında özellikle Batı Anadolu, uç beylikleri biçiminde örgütlenmiş Türkmenlerin eline geçmişti. Birçoğu sınır savaşlarının ürünü olan otuzdan fazla beylikten biri olan Saruhanoğulları Manisa merkezli yerleşim bölgesini kendilerine seçmişlerdi. Bu nedenle var

⁴ Gediz vadisi boyunca batıdan gelen yol Akhisar ve Balıkesir'i geçerek, Marmara'dan (Bandırma-Bursa) gelen kuzey yolu ile Manisa'da birleşmekte ve buradan iki farklı güzergâh ile Ege kıyılarına ulaşmaktadır. Bkz. B. Darkot, "Manisa", *İslam Ansiklopedisi*, c. 7, İstanbul 1970, s. 288-290. Bir diğer deyişle doğudan gelenlerin batıya, denize ulaşmak için geçmek zorunda oldukları bir uğrak yeri durumundadır. Manisa'nın bugün olduğu gibi eskiçağda da doğu ile batıyı birbirine bağlayan bir bölgede yer almış olması önemlidir. Özellikle kuzeydoğudan geçen Perslerin inşa ettiği Kral yoluna yakınlığı ve denizden gelen korsanlık hareketine uzaklığı ve kapalılığı kentin önemini arttıran sebeplerin başında gelir. Bkz. Akşit 1983, a.g.e., s. 23.

⁵ Emecen 2006, a.g.e., s. 6. Romalılar toplumlarını hukuki nedenlerle bölgelere (dioeceseis veya conventus) ayırmışlardı. M.S. 30 yılına kadar Magnesia/Manisa'nın Smrna/İzmir "conventus"una bağlı olduğu, sonraki süreçte ise kendi sikkelerini basmış olmasından yola çıkarak bağımsız bir otonomiye kavuştuğu belirtilir. Bkz. Akşit 1983, a.g.e., s. 101, 112-113.

⁶ Foss, Clive. "Late Byzantine Fortification in Lydia (With ten plates)", 1979, s. 307; F. Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, Ankara 2013, s. 43.

⁷ Dukas, *Bizans Tarihi*, İstanbul, 1956, s. 5.

⁸ C. Foss, *Byzantine Fortifications an Introduction*, Pretoria, 1986, s.152; Foss, 1979, a.g.e., s.307.

⁹ Foss 1979, a.g.e., s. 307. Manisa'da ağırlanan Selçuklu sultanının ismi bilinmiyor olsa da, 1249 yılından itibaren II. İzzeddin Keykavus, IV. Kılıç Arslan ve II. Alaeddin Keykubad arasında sekiz yıl sürecek taht kavgalarının yaşandığı bir döneme işaret eden bu tarih, sözü edilen sultanlardan birinin, muhtemelen II. İzzeddin Keykavus'un Manisa'ya sığınmış olduğuna işaret eder. Bu dönem hakkında bkz. İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi* 2003, s. 35-36.

¹⁰ E. G. Bates, *Byzantine Coins*, Cambridge 1971, s. 141.

¹¹ M. Angold, *A Byzantine Government in Exile*, 1975, s.154, 205; M. F. Hendy, *Coinage and Money in the Byzantine Empire 1081-1261*, 1969, s. 232. Manisa Müzesi'ndeki Manisa darplı sikkeler için bkz. C. Ünal, *Manisa Müzesi Bizans Sikkeleri*, 2012, s.104-108.

¹² Akşit 1983, a.g.e., s. 112-113.

¹³ Ayrıntılı bilgi için bkz. A. Yasa, *Anadolu Selçuklu Döneminde Türk-İslam Şehri Olarak Konya*, 1996, s. 57. Şehir silüetinin iki hâkim elemanı vardır. Biri, idari ve askeri örgütlenmenin ifadesi olan "iç kale" dir. Weber'in de dediği gibi, bir kaleye sahip olmak öncelikle devletin askeri hâkimiyetini simgeler. Bkz. M. Weber, *Modern Kentin Oluşumu*, 2000, s. 87. Daha sonra, devletin yönetici kesimine ait sarayın inşasıyla birlikte, askeri hâkimiyeti simgeleyen kale idari bir merkez niteliği kazanır. Ortaçağ kentlerinde ise kale, kralın, soyluların veya şövalyeler birliğinin yaşama alanına dönüşmüştür. Kalede ya kendileri yaşamış ya da paralı askerlerden, varsallardan ve hizmetkârlardan oluşan bir garnizon bulundurulmuştur. Bir anlamda kale siyasal bir merkez haline gelmiştir. Bkz. Weber 2000, a.g.e., s.88.

¹⁴ Emecen 2006, a.g.e., s. 3, 6.

¹⁵ J-P. Bodmer, "Selçuklular Anadolu'da", 2001, s. 38.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/10 Fall 2014

olma çabasındaki bir beyliğin ilk başkenti olarak anlam kazanan bir kentte öncelikli iş, kendini tanımlama isteği olarak ifade edilebilir. O halde kale içerisine inşa edilen yapılar, ihtiyaç önceliğiyle birlikte yeni kurulan bir devlet için olması gereken bu anlam bütünlüğü içerisinde düşünülmelidir. Devletin askeri hâkimiyetini simgeleyen “kale” diğer bir deyişle “kent” Bizans’tan ele geçirilmiştir. Sonrasında yapılması gereken yeni kültürü tanımlayan, Hıristiyan kentini Müslümanlaştıran ve bu şekilde fethi belgeleyen bir cami inşasıdır. Nitekim beyliğin kurucusu Saruhan Bey de ilk iş olarak sur içerisine bir Fetih Cami (ön. 1345) inşa ettirmiştir¹⁶. Bugün Kale veya Hacet Mescidi olarak adlandırılan bu yapı oldukça harap durumda olsa da Saruhan Bey’in günümüze ulaşabilen ilk ve tek eseridir. Bu cami sur içerisindeki konumu nedeniyle ilk Saruhanlı yerleşimine yönelik önemli bir veri olarak değerlendirilebilir. Cami sur içerisinde, kalenin ovaya açılan iki kapısının hemen yakınında, nispeten düzlük bir alanda ve günümüzde bu kapılardan birinin üzerinden geçirilerek şehir ile sur içerisini birbirine bağlayan yolun hemen önünde konumlanır. Bu yapının sur içerisinde olmasına karşın kale kapıları ile olan yakın ilişkisi önemlidir (Res. 8)¹⁷. Görüldüğü üzere Fetih Cami ilk yerleşim bölgesinin sur içerisinde olduğuna işaret eder. Ancak sur içerisinde ve sur dışında nispeten en düzlük alana açılan kale kapısına/kapılarına oldukça yakın konumu, adeta kentin ilk gündün itibaren sur dışına kayacağına da habercisi olur (Res. 8). Gerçekten de Kale Mescidi dışında, günümüze ulaşan Saruhanlı yapıları ve belgelerden öğrenilen ilk Saruhanlı mahalleleri beylik yerleşiminin yoğunluğu sur dışına olmak üzere kuzeybatıya doğru kaymaya başladığını ortaya koyar¹⁸.

Bu bağlamda Saruhanlı Beyliği Manisa’sı için sorgulanması gereken “yönetim merkezi” işlevinin nereden yürütüldüğüdür. Varlığı dönem kaynaklarından öğrenilen sur içerisindeki Bizans/Laskaris sarayının Saruhanlılar tarafından kullanıldığı ve bu nedenle beylik sarayının sur içerisinde aranması gerekliliği ileri sürülebilir. Bu öneri Osmanlı Beyliği’nin başkenti Bursa örneğinden yola çıkılarak temellendirilebilir. Evliya Çelebi’nin “*Sihirli Kale’nin bulunduğu puslu dağın eteğinde doğudan batıya doğru tıpkı Bursa şehri gibi kurulmuş müzeyyen bir şehirdir*”¹⁹ şeklinde vurguladığı gibi coğrafi yapısı ve kent kurgusu olarak benzerlikler gösteren bu iki şehir Bizans Kale kentinden devşirilerek yerleşiminin sur dışına taşındığı örneklerdir. Bursa’nın ele geçirilmesi sonrasında yapılan ilk iş kentteki “Tekfur Sarayı”nın “Bey Sarayı”na²⁰, en önemli kilisenin ise camiye dönüştürülmesidir.

¹⁶ Manisa Kalesi’nin Türk dönemi onarımlarına yönelik belgelerdeki en erken tarihli kayıt 1553 yılına aittir. Bkz. Emecen 2013, a.g.e., s. 44. Bu, kale surlarının batı tarafına su nüfuzu ve buradaki iç-hisar surunun çatlayıp yıkılması sonrasında yapılan bir onarımdır. 1576 yılında yine kalenin batı tarafının temelinden yıkılarak yeniden tamir edildiği anlaşılmaktadır. Emecen 2013, a.g.e., s. 45. Ancak 1576 yılına ait en önemli onarım kale kapısının şehre uzak kalması nedeniyle kalenin şehir tarafına yeni bir kapının açılmasıdır. Emecen 2013, a.g.e., s. 45. Kale duvarlarının 1626 yılında bir kez daha onarıldığı bilinmekle birlikte bu onarımın ne olduğunu konusunda kesin bir bilgi yoktur. Bkz. Ç. Uluçay, *Manisa Ka’lası Hakkında*, 1940f, s. 6-7; Emecen 2013, a.g.e., s. 45. Saruhanlı döneminin surlara katkısının ne olduğu konusunda bilgimiz olmamasına karşın, Ulu Cami’nin yaklaşık karşısına denk gelen ve günümüze daha sağlam ulaşan kapının bu dönemde onarılmış olduğu önerilebilir. Bu kapının iki büyük daire planlı burcu, malzeme ve teknik olarak tüm sur duvarlarından farklı bir özellik yansıtır. Bu burçlardan biri alt seviyesindeki büyük blok taş, devşirme malzeme ve tuğlanın birlikte kullanıldığı Bizans dönemi duvar örgüsü üzerine tuğla malzeme ile yeniden kaplanmıştır. Bu nedenle kapının hemen yakınındaki Fetih Cami’nin tuğla malzemesi bu kapının Saruhanoğulları onarımına gerekçe olarak gösterilebilir.

¹⁷ 16. dipnotta da belirtildiği üzere, mevcut belgelerden 1576 yılında kent ile ilişkinin kolaylaşması nedeniyle kalenin şehre en yakın noktasına yeni bir kapının açıldığı öğrenilir. Bkz. Emecen 2013, a.g.e., s. 45. Bugün kalenin kuzeyinde kente bakan üç kapı dikkat çeker (Res. 8). Mevcut kalıntılardan anlaşıldığı kadarıyla batıdaki ilk kapı, Gülgün Hatun Külliyesi’nin yaklaşık karşısına gelecek bir noktada, ancak oldukça sarp bir alandadır (Resim 8’deki 10 no.lu kapı). Daha doğudaki diğer iki kapı ise birbirine çok yakın konumda, Manisa Ulu Camii’nin yaklaşık karşısındaki bir noktada yer alır. Bu kapılardan ilki, oldukça sağlam günümüze ulaşmış ve bu nedenle de kullanışlı olmayan bir konumdadır (Resim 8’deki 8 no.lu kapı). Üzerinden yukarıda sözü edilen yol geçirildiği için büyük ölçüde harap olan ikinci kapı ise, bugün dahi kent ile kale geçişini sağlamaktadır (Resim 8’deki 9 no.lu kapı). Görüldüğü üzere bu iki kapının birbirine çok yakın konumları ve günümüze ulaşmasının daha sarp bir noktada oluşu, kullanışlı olanının 1576 yılında inşa edilmiş kapı olduğunu düşündürür. O halde içerisinden/üzerinden geçen yol nedeniyle bugün kent ile kale ilişkisini sağlayan kapının sonradan açılmış olduğu önerilebilir. Bu kapının yapıma amacı kale ile kent ilişkisinin kolaylaştırılmasıdır. Bu nedenle kapı ile birlikte günün şartlarına uygun bir yolun da kullanılmaya başlandığı ve sonrasında bu yolun genişletilerek günümüz şeklini aldığı ifade edilebilir. Muhtemel genişletilmiş olan bu yol, hem kale kapısının büyük ölçüde tahrip etmiş, hem de Kale Mescidi’ne adeta teğet geçirilerek yol-cami ilişkisini anlamsızlaştırmıştır.

¹⁸ Bu mahalleler için bkz. Emecen 2013, a.g.e., s. 50-51.

¹⁹ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 1999, s. 39.

²⁰ Osmanlı Bey Sarayı günümüze ulaşamamış olsa da, dönem kaynaklarındaki “*Ve Selef-i padişahlara mahsus saray-ı müfid muhtasar bu kal’adadır.*” ve I. Murad için “*Bursa hisarında kendisinin sarayı kapısında bir Cuma mescidi yaptı*” gibi

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/10 Fall 2014

Bu şekilde ortaya konan, “Saray” ve “Cami” gibi yeni kültürün idari ve dini merkezinin tanımlanmasıdır. Bu bağlamda düşünüldüğünde Manisa’da kale içerisindeki Laskaris sarayının “Bey Sarayı”na dönüştürüldüğü önerilebilir. Nitekim 17. yy.’a ait kayıtlarda kale ve kaleyle ilgili görevlilere ait bilgilerin yer alması kalenin 17. yy.’da kısmen de olsa halen kullanılır durumda olduğunu kanıtlar²¹.

Bir kent için idari ve dini merkez tanımlamasının bir diğer önemli unsuru, yine hükümdarlığın simgesi olarak değerlendirilebileceğimiz “darphane” binasıdır. Manisa özelinde düşünüldüğünde sur dışında, Ulu Camii’nin hemen batısında yer alan bir yapı “Manisa Darphanesi” olarak tanımlana gelmiş olsa da son yapılan araştırmalar buranın darphane olamayacağını ortaya koyar²². Gerçekten de yeni bir darphanenin inşasındansa yukarıda işaret edilen sur içerisindeki Bizans/Laskaris darphanesinin Saruhanlılar tarafından da kullanıldığını düşünmek çok daha akılcıdır. Manisa Kalesi’nin denizden gelen korsan saldırılarına karşı korunaklı olduğunun vurgulanması da darphanenin sur içerisinde olması gerekliliğine bir işaret olarak gösterilebilir²³. Saruhanlı Beylerinin kendi isimlerini taşıyan sikkelerin varlığı ile Latinler ve Cenevizlilerle olan ticareti güçlendirmek amacıyla Saruhan Beyliği darphanesinde Latince lejantlı sikke basımı yapıldığının bilinmesi (ancak hiçbirinde basıldığı yer bilgisi yoktur) sur içerisinde olduğunu düşündüğümüz darphanenin Saruhanoğlu dönemindeki varlığına yönelik önemli verilerdir²⁴.

Kent dokusu sorgulandığında ise, şehir silüetinin iki hâkim elemanından söz edilebilir. İlki şehrin merkezini belirleyen “Ulu Camii”dir. Merkezdeki ulu camiye karşılık, ulu cami niteliği taşımayan diğer camiler ise kentin imar ve iskân edilecek diğer semtlerinin (mahallelerinin) merkezlerini oluşturur. Daha sonra bu merkezler çevresine, dönemi için önem arz eden diğer yapılar yerleştirilir²⁵. Bu dönem Manisa’sı da dağın eteklerinde ve kalenin alt-dış kesiminde Ulu Cami ve Külliyesi²⁶ öncelikli olmak üzere Eskişehir (İshak Çelebi dönemi), İlyas Bey (1363), Giderci (1393) ve Gûrhane (1397 öncesi) mescitlerin belirlediği ince bir yerleşme şeridi halindedir²⁷. Bir kent için önemli olan ikinci nokta ise şehrin ticari alanıdır. Bir şehre girildiğinde yerleşime dair tüm işlevler merkezde toplanır, bu şekilde kentin merkezi haline gelen ticari doku ise çoğu zaman kale ile ilişkilidir²⁸. Bu iskânda da kale ile ilişkisi göz önünde bulundurulduğunda Ulu Cami’nin konumu oldukça dikkat çekicidir. Birbirine çok yakın iki kale kapısının -biri muhtemelen sonradan açılmış- hemen kuzeyine yerleştirilmiş olan bu külliye kale ile ilişki kurulabilecek en uygun/yakın noktadadır (Tablo 2). Öyle anlaşılıyor ki Manisa’da gelişmekte olan bir kent dokusu içerisinde değişik işlevli yapıların aynı yapı topluluğu bünyesinde inşa edilmesiyle oluşan bu külliye yapımı ile sur dışında hem dini bir merkez, hem de bir kent merkezi/ticari merkez oluşturulmuştur. Böylelikle bir anlamda yerleşimin sur dışına taşması

ifadelerden, Bursa hisarı içerisindeki Osmanlı sarayının varlığını öğrenilir. Bkz. Bkz. Evliya Çelebi, a.g.e., s.10-11; Aşık Paşazade, *Osmanlı Tarihi*, 1992, s. 53. Bu kaynaklara ek olarak, 1862-66 yılında çıkarılan Bursa haritasında gösterilen saray kalıntılarında da, burada bir sarayın varlığı kesin olarak anlaşılır. Bkz. Ö. Ergenç, *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa*, 2006, s. 16. Bu sarayın önemi, Evliya Çelebi’nin de “sarây-ı azîm ve âlî” ve “sarây-ı kebîr” şeklinde vurguladığı gibi, Osmanlı’nın ilk ve en eski sarayı olmasıdır. Bkz. Evliya Çelebi 1999, a.g.e., s. 11.

²¹ Bu kayıtlar için Bkz. Emecen 2013, a.g.e., s. 43-45; Evliya Çelebi 1999, a.g.e., s. 39.

²² Konumu, mimarisi ve dönem özellikleri boyutunda yapılan ayrıntılı bir değerlendirme ile ulaşılan bu sonuç için bkz. A. Yılmaz, “Manisa Darphanesi: Isımlendirme, Yapısal Analiz ve İşlev Hakkında Değerlendirmeler”, 2013, s. 123-137.

²³ Darkot 1970, a.g.e., s. 289.

²⁴ Latince lejantlı sikke basımı hakkında bkz. Uluçay, a.g.e., s. 24. Saruhanlı sikkeleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İ. Artuk, C. Artuk. *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhirdeki İslami Sikkeler Kataloğu*, 1971, s.433-434; Ş. Aydın, S. Rıfat, U. Ataç. *Yapı Kredi Sikke Koleksiyonu Sergileri 3, Asya’dan Anadolu’ya İnen Rüzgar: Beylikler Dönemi Sikkeleri*, 1994, s. 40-45. Bari Anadolu’daki ortak para sorunu ve özel durumlu Saruhanlı sikkeleri için bkz. K. Zhunkov, *Osmanlı Karesi ve Saruhan Sikkeleri ve Türk Batı Anadolu’sunda Ortak Para Sorunu (1340-1390)*, 2000, s. 256-262.

²⁵ D. Kuban, “Anadolu-Türk Şehri Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerinde Bazı Çelişmeler”, 1968, s. 70-71.

²⁶ Camii 768/1366-67, Medrese 780/1378-79, Mevlevihane 770/1368-69, Minber ise 778/1376-77 tarihini vermektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. İ. H. Uzunçarşılı, *Kitabeler ve Sahip, Saruhan, Aydın, Menteşe, İnanç, Hamid Oğulları Hakkında Malumat*, 1929, s. 74-76; H. Acun, *Manisa’da Türk Devri Yapıları*, Ankara, 1999, s. 32-66, 310-319, 350-368.

²⁷ Bu dönem için küçük mahallelerin mescitler çevresinde kurulmuş oldukları görülür. Şehir gelişiminin yeni mahallelerin kurulması yoluyla olduğunu, mahallelerin ise mescit, bazen de mescit ile birlikte diğer yapıların eklenmesiyle biçimlendiğini ortaya koyar. Bkz. Emecen 2006, a.g.e., s. 6-7; Emecen 2013, a.g.e., s. 50-51. Ancak bunlardan kale içerisinde olduğu tahmin edilen “Eskişehir” mahallesi 1531 yılına kadar ortadan kalkmıştır. Bkz. Emecen 2013, a.g.e., s. 51.

²⁸ A. R. Aslanoğlu, *Kent, Kimlik ve Küreselleşme*, 2000, s. 192-193.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/ 10 Fall 2014

amaçlanmış, ancak seçilen yeni merkez kaleden koparılmamıştır. Manisa şehrindeki ilk mahallelerin hemen kalenin dış surlarının çevresinde oluşmuş olması da İshak Çelebi'nin külliyesi ile başlattığı gelişimin önemli bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte külliyenin oldukça dik bir yamacın kenarında, ovaya hâkim bir noktada konumlandırılmış olduğu da unutulmamalıdır. Nitekim Saruhanlı kent merkezinin Osmanlı döneminde özellikle de yeni sarayın inşasıyla birlikte düzlük bir alana kaymasına ve biri sultan olmak üzere hanedan üyelerinin baniliğinde yaptırılan çeşitli külliyelerin varlığına karşın, bugün dahi kentin Ulu Camisi konumunda olan bu yapı önemi ve işlerliğini her daim sürdürmüştür.

Yukarıda da işaret edildiği gibi Osmanlı hâkimiyeti sırasında kentin neredeyse en kuzeyine ve oldukça düzlük bir alana II. Murad tarafından bir saray inşa ettirilecektir. Bilindiği üzere Sultan II. Murad (1421-1444; 1445-1451) tahtan feragat edince Manisa'da oturmuştur. Tekrar tahta çıktığında ise oğlu Mehmed'i (II. Mehmed 1447-1450) Manisa sancakbeyliği ile görevlendirmiştir. Daha sonra ise sırasıyla Mustafa (1452-72), Abdullah (?-1482), Şehinşah (1490?-1503), Korkut (1503-1507), Âlemşah (1503-1504), Mahmud (1505-1507), Korkut (1511-1513), Süleyman (Kanuni, 1513-1520), Mustafa (1533-1541), Mehmed (1542-1543), Selim (II. Selim, 1549-1558), Murad (III. Murad, 1561-1574) olmak üzere dördü daha sonra sultan olacak onüç şehzade Saruhan Sancağı'nın başında bulunmuştur²⁹. Manisa'da yetişen bu şehzadelerden Sultan II. Mehmed'in oğlu Şehzade Mustafa yaklaşık 20 yıl süreyle bu kentte kalmıştır. Şehzade Mustafa dışında, yaklaşık 2 yıl burada kalan II. Mehmed ayrı tutulduğunda Manisa'da uzun süreli kalan şehzadelerin sonrasında tahta çıkmış oldukları gözlenir (Kanuni Sultan Süleyman 7 yıl, II. Selim 9 yıl, III. Murad 12 yıl). Ancak, asıl dikkat çeken sonrasında sultan olmalarına ve oldukça uzun süreler Manisa'da görevli bulunmalarına karşın III. Murad dışında hiçbir şehzadenin ve sultanın bu kentte kendi namlarına inşa faaliyetinde bulunmamış olmasıdır. Kanuni Sultan Süleyman'ın annesinin külliyesine annesinin ölümünün ardından eklediği yapılar bir sultan imzası taşısa da, muhtemeldir ki Sultan tarafından da istenildiği üzere, hiçbir zaman Ayşe Hafza Sultan adının önüne geçmemiştir.

Saruhanlı ve Osmanlı dönemleri olmak üzere Manisa'daki günümüze ulaşan mimari eserler ve bani kimlikleri kenti algılamak ve dönemde nasıl algılandığını ortaya koymak adına çok önemli bilgiler sunar. Saruhanlı dönemine ait ilk imar faaliyetleri, şehrin ele geçirilmesinin ardından surların onarılması ile başlamıştır³⁰. Surlar dışında Manisa'da 5 çeşme, 4 mescit, 4 zaviye, 3 köprü, 2 cami, 2 medrese, 2 türbe, 1 imaret ve 1 mevlevihane olmak üzere, 2 külliyenin de içerisinde bulunduğu 24 yapı inşa ettirilmiştir³¹. Dönemin en önemli banileri ise beyliğin kurucusu Saruhan Bey (1313-1345), beyliğe en parlak dönemini yaşatan İshak Çelebi (1365-1390) ve İshak Çelebi'nin eşi Gülgün Hatun'dur. Yönetici kesim dışında Manisa imar faaliyetinde karşımıza çıkan diğer kişiler Hacı İlyas Bey, Şeyh Haki Baba, Şeyh Attar Hoca ve Seyyid Hoca isimli şeyhlerdir (Tablo 1).

YAPILAR	BANİLER
• 5 Çeşme • 4 Mescit • 4 Zaviye • 3 Köprü • 2 Cami • 2 Medrese • 2 Türbe • 1 İmaret • 1 Mevlevihane	Hanedan: • Saruhan Bey (cami-çeşme) • İshak Çelebi (1 külliye) • İshak Çelebi'nin eşi Gülgün Hatun (1 külliye) Şeyhler: • Hacı İlyas Bey • Şeyh Haki Baba • Şeyh Attar Hoca • Seyyid Hoca
Toplam: 24 yapı	

Tablo 1. Saruhanlı Dönemi imar faaliyetleri ve bani kimlikleri

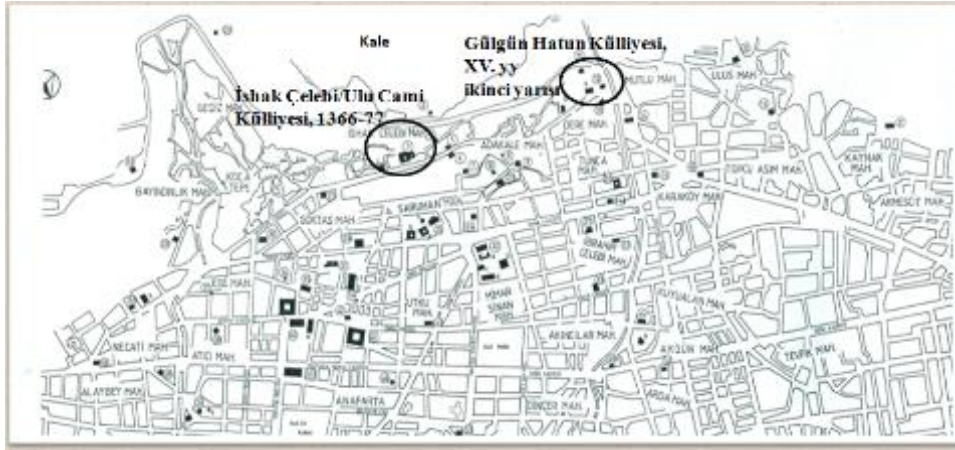
²⁹ Bkz. Uluçay 1970, a.g.e. s. 291.

³⁰ Bkz. dipnot 16.

³¹ A. Durukan, "Baniler", 2006, s. 137-171; Acun, 1999, a.g.e., s. 22-74.

Hanedan üyeleri dışında isimleri günümüze ulaşan banilerin dini kimlikler olması, dönemin yapılanması hakkında bazı ipuçları ortaya koyar. Daha önce de işaret edildiği gibi Saruhanlıların da içerisinde bulunduğu Türkmen beylikleri idari bakımdan birbirlerinden ayrı birer siyasi yapılanmanın içerisinde yer almışlardır. Aynı siyasi yapılanma ancak aynı kültür ve dini düşünceye dayalı olmalarına karşın, var olma çabası içerisindeki her beyliğin şeyh ve dervişler gibi din adamlarından beyliğin gelişme politikası gereğince faydalandıkları bilinmektedir³². Bu tarihi gerçeklik Saruhanlı Beyliği'nde hanedan üyeleri dışındaki bani kimlikleri ile destek bulur.

Yukarıdaki tabloda da işaret edildiği üzere Manisa'da hanedan üyelerine ait çok önemli iki külliye dikkat çeker. Bunlardan ilki ve döneminin Manisa'ya en önemli katkısı, İshak Çelebi'ye ait cami, medrese türbe ve mevlevihaneden oluşan İshak Çelebi/Ulu Cami Külliyesi'dir (Tablo 2, Res. 1)³³. Kale kapısı ile doğrudan ilintili olan bu yapı topluluğu, dağın eteklerinde ve kalenin alt-dış kesiminde doğu-batı doğrultusunda ince bir yerleşme şeridi şeklinde uzanan Saruhanlı yerleşiminin merkezi ve başlangıcıdır. Yaklaşık aynı dönemde İshak Çelebi'nin eşi Gülgün Hatun tarafından inşa ettirilmiş olan ve cami, hamam, türbe ile çeşmeden oluşan Gülgün Hatun Külliyesi (14. yy. ikinci yarısı) ise muhtemeldir ki bu yerleşim hattının sonlarına doğru oluşturulmak istenen ikinci merkezidir. Nitekim burası yamaçtan ovaya doğru uzanan eğimin nispeten azaldığı bir noktada, kaleden iniş yolunun aşağı kıvrıldığı alandadır (Tablo 2, Res. 2). Osmanlı döneminde de bir hayırsever tarafından bu bölgeye ters T planlı bir cami (İvaz Paşa Camisi) inşa ettirilecektir³⁴.

Tablo 2. Manisa kent planında Saruhan Dönemi külliyeleeri

Saruhanlı Beyi İshak Çelebi'nin oldukça kapsamlı bir külliye inşa ettirmesi ve külliye yapılarında 3 farklı sanatçı isminin bulunması önemli bir güç tanımlaması olarak değerlendirilebilir³⁵. Buna ek olarak İshak Çelebi 12 yapıyı ile Saruhanlı mimarisine damgasını vuran kişidir³⁶. Öyle

³² Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ö. L. Barkan, "İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", 1974, s. 279-387; M. Kara, "Osmanlı Döneminde Dervişler Ne Yaptı", 1999, s. 446-450; A. Y. Ocak, "Bazı Menakıbnamelere Göre XIII-XV. Yüzyıllardaki İhtidarlarda Heterodoks Şeyh ve Dervişlerin Rolü" 1981, s. 31-42; A. Y. Ocak, "Osmanlı Devletinin Kuruluşunda Dervişlerin Rolü", 1999, s. 67-80. A. Y. Ocak, "Zaviyeler Dini, Sosyal ve Kültürel Tarih açısından bir Deneme", 1978, s. 248-268. Saruhanlıları ve Mevlevilik özelinde ayrıntılı bilgi için ise bkz. Emecen 2006, a.g.e., s. 49-64. Manisa'da zaviyeler çevresinde oluşan mahalleler için bkz. Emecen 2013, a.g.e., s. 51-52.

³³ Camii 768/1366-67, Medrese 780/1378-79, Mevlevihane 770/1368-69, Minber ise 778/1376-77 tarihini vermektedir. Bkz. İ. H. Uzunçarşılı, 1929, s. 74-76; Acun 1999, a.g.e., s. 32-66, 310-319, 350-368.

³⁴ Bkz. dipnot 47.

³⁵ Manisa Ulu Camii minberinde Antepli Hacı Mehmed ile birlikte Nakkaş Yusuf'un da adları okunmaktadır. Bununla birlikte, Külliye ve Mevlevihane'de, Hacı Emet isimli bir sanatçının çalışmış olduğu da bilinir. Bkz. Acun 1999, a.g.e., s.32-66, 310-319, 350-368. Kitabeleri ile belirlenebilen bu 3 sanatçının külliye yapıları bünyesinde çalışmış olması, Saruhanlı Beyliğinde en azından İshak Çelebi dönemi için bir saray yapım örgütlenmesinin varlığını düşündürmesine neden olur. Bkz. Durukan 2006, a.g.e., s. 149.

³⁶ Günümüze gelebilen cami, medrese ve türbeden oluşan Manisa'daki Ulu Cami Külliyesi ile Mevlevihane ek olarak İshak Çelebi'ye ait Manisa ve çevresinde 2 zaviye, 2 köprü, 1 mescit ve 1 türbe sayılabilir. Bkz. Durukan 2006, a.g.e., s. 149.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/ 10 Fall 2014

görülyüyor ki İshak Çelebi, bugün dahi önemini devam ettiren külliyesi, çalıştırdığı sanatçıları, yapı çeşitliliği ve sayısal çokluğu ile döneminin en önemli banisidir ki, Saruhan Beyliğine klasik formunu kazandıran kişiliğin de İshak Bey olduğu kabul edilir³⁷. Nitekim İshak Çelebi/Ulu Cami külliyesinin belirlediği “Cami-i Kebir” mahallesin 1531 yılındaki arşiv belgelerinde nüfusun en yoğun olduğu mahalleler arasında yer aldığı ve 1575 yıllarına kadar da aynı yoğunluğunu devam ettirdiği görülür³⁸. Bu nedenle, İshak Çelebi’nin Ulu Camii’nin taç kapı ve minber kitabelerinde “...büyük sultan, milletlerin yükünü yüklenen ikinci İskender’dir...”, şeklinde kendisini tanıtmış olması daha bir anlam kazanır³⁹. İshak Çelebi’nin eşi Gülgün Hatun ise Saruhan döneminin ikinci külliyesine banilik yapmıştır. İnşa ettirmiş olduğu külliyesinin yanı sıra Gülgün Hatun’u Manisa için anlamlı kılan İshak Çelebi’den sonra Saruhanoğullarını kentte tanımlayan beyliğin diğer külliyesinin bir kadın baniye ait olmasıdır. Bu yapı topluluğu, kentteki Osmanlı dönemi kadın külliyelerinin adeta bir hazırlayıcısı niteliğindedir.

Osmanlı Dönemine baktığımızda ise, Manisa’da 1 saray, 5 külliye, 16 cami, 2 mescit, 4 medrese, 3 tarikat yapısı, 8 türbe, 1 imaret, 1 darüşşifa, 8 hamam 2 kütüphane, 6 mektep, 2 han, 1 bedesten ve 33 çeşme olmak üzere 111 yapı inşa ettirilmiş olduğu görülür. Bu yapılara yalnız isimleri tespit edilen yaklaşık 130 yapı daha eklendiğinde bu sayının 241’lere ulaşması dikkat çeker (Tablo 3)⁴⁰.

YAPILAR	BANİLER
•1 Saray	•3 sultan.....{1 saray -1 külliye-1 hastane}
•5 Külliye	•2 sultan eşi..... {2 külliye}
•16 Cami	•1 alaybeyi eşi..... {1 külliye}
•2 Mescit	•1 emekli vezir,
•4 Medrese	•1 hayır sahibi
•3 Tarikat yapısı	•1 müderris-kadı,
•8 Türbe	•1 kapı ağası-kızlar ağası...{1 külliye}
•1 İmaret	•1 lala-sancak beyi,
•1 Darüşşifa	•1 alaybeyi,
•8 Hamam	•1 defterdar
•2 Kütüphane	•1 şeyh
•6 Mektep	•1 derviş
•2 Han	
•1 Bedesten	
•33 Çeşme	
Toplam: 111 yapı	
isimleri tespit edilen yaklaşık 130 yapı daha eklendiğinde sayı 241’i bulur.	

Tablo 3. Osmanlı Dönemi imar faaliyetleri ve bani kimlikleri

Sayısal değerlerin işaret ettiği yapı yoğunluğu bu kentin önemini kendiliğinden ortaya çıkarır. Manisa’nın “Şehzadeler Kenti” olması bu yapı yoğunluğunu açıklasa da yukarıda da işaret edildiği gibi burada yetiştirilmiş şehzadelerin Manisa’ya katkıları sınırlı olmuştur. Dönemi içerisinde, kente yüklenen anlamı şekillendiren ya da kenti anlamlı kılan en önemli unsur, öncelikle imar faaliyetini yönlendirmiş olan bani profildir. Bu nedenle Manisa’daki bani kimlikleri Osmanlı döneminde kente yüklenen anlamın çözümlenmesine yardımcı olacaktır. Bu dönemin kimliği belirlenebilen banileri arasında 3 sultan, 2 sultan eşi, 1 alaybeyi eşi, 1 emekli vezir, 1 hayır sahibi, 1 müderris-kadı, 1 kapı ağası-kızlar ağası, 1 lala-sancak beyi, 1 alaybeyi, 1 defterdar ile 1 şeyh ve 1 derviş sayılabilir (Tablo 3)⁴¹. Kimlikleri tespit edilebilen baniler arasında III. Murad, II. Bayezid’in annesi Hüsnü saz Hanım, Yavuz Sultan Selim’in eşi Ayşe Hafsa Sultan, Alaybeyi Ferhat Ağa’nın karısı Dilşekar (Dilşeker) Hatun, Gülfem

³⁷ Emecen 2006, a.g.e., s. 43.

³⁸ Nüfus yoğunluğu hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz. Emecen 2013, a.g.e., s. 50-53.

³⁹ Ulu Camii kitabeleri için bkz. Acun 1999, a.g.e., s. 32-37; Z. Oral. “Anadolu’da Sanat Değeri Olan Ahşap Minberler, Kitabeleri ve Tarihleri”, 1962, s. 67.

⁴⁰ Durukan 2006, a.g.e., s. 149.

⁴¹ Arşiv belgeleri doğrultusunda bu kişilerin sosyal konumları, yaptıkları hayırlar ve diğer hayır sahipleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İ. Gökçen, *Manisa Tarihinde Vakıflar ve Hayırlar (H. 954-1060)* I, 1946.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/10 Fall 2014

Hatun, Ali Bey (emekli vezir), Hacı Yahya, Sinan Bey, İvaz Paşa (hayır sahibi), İbrahim Çelebi (müderri-kadı), Hüsrev Ağa (kapı ağası-kızlar ağası), Derviş Ali, Mehmet Paşa (kısa bir süre için II. Selim'in lalası, Karesi Sancak Beyi), Ferhat Ağa (Alay Beyi), Mahmut Efendi (Defterdar), Ayni Ali (Bektaşî Şeyhi), Abdurrahman, Çatal Musa (?) ve Derviş Hasan sayılabilir.

Kentteki günümüze ulaşan Osmanlı yapıları bani kimlikleri doğrultusunda ele alındığında, Osmanlıların Manisa'ya dönemin diğer şehzadeler kenti Amasya'dan daha farklı atıflarda bulunmuş oldukları gözlenir. Beyliği doğuda temsil eden kent özelliği ağır basan Amasya'da Osmanlı Beyliği dönemine ait bani profili değerlendirildiğinde, kaynaklardan varlığı öğrenilen I. Bayezid'in yaptırdığı bir cami ile I. Mehmed'in yaptırdığı saray dışında, herhangi bir sultan yapısı inşa ettirilmemiştir⁴². Amasya'da günümüze gelen tek sultani yapı, muhtemelen kendisini tahtın varisi olarak gören II. Bayezid'in oğlu Şehzade Ahmed'in babası için yaptırmış olduğu II. Bayezid Külliyesi'dir (1481-1512)⁴³. Ancak, Amasya'nın sultani anlamda tercih edilmemesine karşın, Bayezid Paşa, Yörgüç Paşa, Yakup Paşa ve Yakut Paşa gibi daha sonra vezir ve beylerbeyi görevleri ile yönetici konumuna gelmiş şehzade maiyetindeki kişilerin bani olarak kente damgalarını vurdukları dikkat çeker. Öncesinde bir Selçuklu yerleşimi olduğu unutulmaması gereken Amasya özellikle Erken Osmanlı dönemi söz konusu olduğunda beyliği doğuda temsil eden bir kent konumundadır⁴⁴. Dönemin önemli vezirlerinin yapıları ile birlikte, kentte saray destekli bir nakkashanenin bulunması da Amasya'nın Beyliğin doğudaki merkezi konumunda olduğuna işaret eden önemli verilerdir⁴⁵. Amasya'nın Tokat, Çorum ve Sivas'ı da içerisine alan Osmanlı Beyliği'nin doğu sınır bölgesi Rum Beylerbeyliği'nin merkezi durumunda olması sözü edilen bani kimlikleri ve sanat merkezi niteliğini açıklar niteliktedir. Merkezi Kütahya olan Saruhanlı Sancağına bağlı Manisa söz konusu olduğunda ise Amasya örneğinde de olduğu gibi ilk sultani inşa saraydır. Bu saray kentin neredeyse en kuzeyine ve oldukça düzlük bir alana Sultan II. Murad tarafından inşa ettirilmiştir (Tablo 4). Sonraki sultanlar tarafından bazı eklemelerin yapıldığı bilinen bu saraydan günümüze ulaşan tek veri, sonraki süreçte saat kulesine dönüştürülen Fatih Kulesi'dir. Yukarıda da işaret edildiği üzere Sultan Süleyman Manisa'daki annesinin külliyesine ait iki yapıyı tamamlamıştır. Ancak Manisa'daki en önemli sultan yapısı III. Murad'ın inşa ettirdiği Muradiye Külliyesidir (1583-1586). III. Murad'ı Manisa için ayrıcalıklı kılan, Şehzadelik eğitimini Manisa'da geçiren diğer sultanlardan farklı olarak şehzadelik döneminde buraya bir cami yaptırmaması, sultanlık döneminde ise bu caminin yerine külliyenin merkezini oluşturan camiyi inşa ettirerek cami, medrese, imaret, dükkanlar, han ve tabhaneden oluşan bir külliye inşa ettirmiş olmasıdır⁴⁶. Manisa'da, Sultan III. Murad'ın külliyesi dışında Amasya'daki Şehzade Ahmed örneğine koşut olacak hiçbir şehzade yapısı bulunmaz. Bu kentte III. Murad ayrı tutulduğunda sultan eşi olarak kadın baniler ile müderri, defterdar,

⁴² Osmanlı Beyliği dönemi Amasya'sında ise, ilk olarak I. Bayezid tarafından iç kale ve surların onarıldığı bilinmektedir. Bkz. M. Yınanç, "Bayezid I", 1944, s. 373. Evliya Çelebi, kale içinde "Yıldırım Han Cami" adında bir yapıdan söz etmektedir. Bkz. Evliya Çelebi 1999, a.g.e., s. 95. Bununla birlikte, ikincil kaynaklardan öğrenildiğine göre, I. Mehmed sur içine, nehir kıyısına bir harem dairesi ile selamlık, ağalara mahsus üç daire, iki hamam, iki mutfak ve mermer havuzların bulunduğu iki büyük bahçeden oluşan bir saray inşa ettirmiştir. Bkz. Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, 1911-14, s. 50-52.

⁴³ İ. A. Yüksel, *Osmanlı Mimarisinde II. Bayezid Yavuz Selim Devri (886-926/ 1481-1520)*, 1993, s. 21-23.

⁴⁴ Selçuklular zamanında Amasya, Konya, Kayseri ve Sivas gibi önemli Selçuklu şehirlerinden farklı bir konuma yerleştirilmiştir. Sahip olduğu Dar-ül İzz/İzzet Şehri lakabının da işaret ettiği gibi Amasya, dönemin diğer önemli kentlerinden farklı olarak, I. Mesud (1116-1155) zamanından sonra devletin ileri gelenleri tarafından çeşitli yapılarla donatılmıştır. Amasya, valilerin ve diğer saray görevlilerinin sahiplendiği önemli bir kent durumundadır. İnşa ettirdikleri yapıları ile öne çıkan devlet erkânının, birbirinden farklı noktalara konumlandırılan yapıları ile şehrin gelişiminde de büyük rol oynayarak adeta kendilerine başkent dışında yeni bir merkez yarattıkları düşünülebilir. Ayrıntılı bilgi için bkz. S. Gündüz Küskü, *Osmanlı Beyliği Mimarisinde Anadolu Selçuklu Geleneği*, 2014, s. 253-268.

⁴⁵ Saray'ın mimari anlamda katkısı olmasa da, özellikle 15. yüzyıl boyunca Amasya'da, resimli el yazması projelerinin de gerçekleştiğinin bilinmesi, Saray tarafından desteklenmiş olan Osmanlı resim sanatı örneklerinin, İstanbul saray nakkashanesindeki gelişiminden önce Amasya gibi bir merkezde üretilmiş olduğunu gösterir ki bu, merkez dışında da pahalı ve uzmanlık gerektiren bir sanat dalının gelişmiş olduğunu ortaya koyar. Bugün İstanbul dışında bilinen tek merkezin 16. yüzyıl sonları ile 17. yüzyıl başlarında faal olan Bağdat'tır. Bu nedenle Amasya'daki üretimin varlığı dikkat çekicidir. Bu nakkasha ne ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Bağcı, "Erken Osmanlı Sanatında Amasya", 1994, s. 22-26.

⁴⁶ İlk caminin ne zaman inşa edildiği konusunda kesin bir bilgi olmamasına karşın 1572 yılının hemen sonrasında bu caminin inşasının tamamlandığına yönelik kayıtlar mevcuttur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Emecen 2006, a.g.e., s. 145-147.

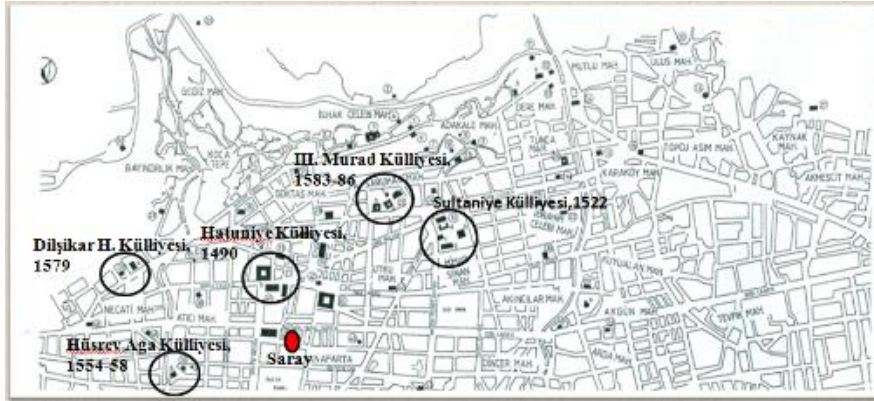
Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/ 10 Fall 2014

kapı ağası ve alaybeyi gibi farklı derecelerdeki devlet görevlilerinin yapılarıyla kente damgalarını vurdukları dikkat çeker.

Manisa’da günümüze ulaşabilen yapılar değerlendirildiğinde 3’ü hanedan üyelerine, ait olmak üzere 5 külliye bulunur (Tablo 4)⁴⁷. Kentteki Osmanlı dönemine ait ilk külliye II. Bayezid’in eşi Hüsnüşaz Hanım’ın 1490 tarihinde inşa ettirdiği cami, imaret, han ve hamamdan oluşan yapı topluluğudur (Res. 3)⁴⁸. Bugün “Hatuniye Külliyesi” olarak bilinen bu yapı topluluğu için sarayın hemen güneyindeki düzlük bir alan tercih edilmiştir (Tablo 4). Sarayın yakınında bir merkez yaratma kaygısını ortaya koyan bu külliye, Osmanlı Dönemi’nin ilk yapı topluluğu olması ve banisinin kadın olması nedeniyle anlam kazanır. Caminin bitişiğinde geliri cami vakfına ait 23 dükkân ve caminin yakınında sonradan inşa ettirilen bir han (Yeni Han) bulunması külliye burda önemli bir ticari merkez yaratmış olduğunu ortaya koyar⁴⁹. Bu yapı aynı zamanda XVI. yüzyılda ticaret nedeniyle Manisa’ya gelen tüccarların ağırlandığı en büyük handır⁵⁰. Nitekim Hüsnüşaz Hanım’ın hanı ile belirlendiği bu ticari merkez/çarşı daha genişleyerek çevre mahalleleri de içerisine almış ve bu şekilde günümüze kadar uzanan Manisa Çarşısı’nın temelleri atılmıştır⁵¹. Bani Hüsnüşaz Hanım kitabesinde kendisini Şehinşah Bey’in validesi olarak tanıtmaktadır⁵². Sultan II. Bayezid’in eşi olmasına karşın hanedan ile kan bağı kuran şehzade oğlunun ismi ile kendisini tanımlayan bu kadın, külliyesiyle adeta sultan annesi olma isteğini ortaya koymaktadır. Ancak ilginç olan II. Bayezid’in oğullarından Amasya’da bulunan şehzade Ahmed’in de Amasya’da babası adına bir külliye inşa ettirerek tahta çıkma isteğini dillendirmiş olmasıdır. Sultan II. Bayezid’in ardından Trabzon’da vali bulunan şehzade Selim’in bir anlamda darbe ile tahta çıkması ise bu iki şehzadenin düştüğü özel bir duruma işaret eder. Sözü edilen yapılardan yola çıkarak Amasya’da bulunan şehzade Ahmed’in tahta daha yakın olduğu, Hüsnüşaz Hanım’ın ise oğlunun tahta çıkması için çabaladığı sonucuna ulaşılabılır. Nitekim Şehzade Ahmed babası Sultan II. Bayezid ve bir grup saray erkânı tarafından tahtın varisi olarak görülmüştür⁵³.

Tablo 4. Manisa kent planında Osmanlı Dönemi külliyeleeri

⁴⁷ Ancak bir yayında 1484 tarihli İvaz Paşa Camisi yapı bünyesindeki türbesi nedeniyle “külliye” olarak değerlendirilir. Bkz. Acun 1999, a.g.e., s. 107. II. Bayezid dönemi ümerasından olduğu düşünülen İvaz Paşa isimli bir hayır sahibi ait olan bu cami sarayın oldukça uzağına ve Saruhanlı dönemi Gülgün Hatun külliyesinin hemen kuzeyine konumlandırılmıştır. Dönemin diğer külliyeleeri ve konumu söz konusu olduğunda, etrafında küçük bir mahallenin biçimlendiği bir cami olarak değerlendirilebilir. Nitekim bugün dahi kent yoğunluğunun/merkezinin uzağına kalmıştır. Bani kimliği hakkında bkz. Emecen 2013, a.g.e., s.93.

⁴⁸ Hüsnüşaz Hatun hakkında bilgi için bkz. M.Ç. Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, 2001, s. 23. Külliyele sonradan sıbyan mektebi ve bir medrese eklenmiştir. Bkz. İ. Gökçen, *Manisa Tarihinde Vakıflar ve Hayırlar (H. 954-1060)*, I, 1946, s. 158; İ. Gökçen, *Manisa Tarihinde Vakıflar ve Hayırlar (H. 1060, Miladi 1650’den sonra)*, 1950, s. 151; Acun 1999, a.g.e., s. 122-123.

⁴⁹ Bu caminin vakfına gelir sağlayan yapılar için bkz. Emecen 2013, a.g.e., s. 94; Yeni Han hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Acun 1999, a.g.e., s. 479-482.

⁵⁰ Emecen 2013, a.g.e., s. 76.

⁵¹ Manisa çarşısı ve ticareti hakkında bkz. Ç. Uluçay, *XVII. Yüzyılda Manisa’da Ziraat, Ticaret ve Esnaf Teşkilatı*, 1942, s. 14-15; Emecen 2013, a.g.e., s. 50-53.

⁵² Acun 1999, a.g.e., 122-126.

⁵³ İ.H. Uzunçarşılı, “Bayazid II.,” 1979, s. 395.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/10 Fall 2014

Osmanlı döneminin ikinci önemli külliyesi 1522 yılında Yavuz Sultan Selim'in eşi, Kanuni Sultan Süleyman'ın annesi Ayşe Hafsa Sultan tarafından yaptırılır (Tablo 4)⁵⁴. Cami, medrese, çifte hamam, darüşşifa, sıbyan mektebi, dârülkurra, imaret ve hanikahtan olmak üzere 8 yapıdan oluşan bu külliye aynı zamanda Osmanlı'nın Manisa'daki kadın baniye ait ikinci külliyesidir (Res. 4)⁵⁵. Oğlu Süleyman'ın tatta çıkması sonrasında tarihlenen caminin kitabesinde Hafsa Sultan "*Sultan Süleyman'ın annesi*" olarak tanıtılır⁵⁶. Kanuni Sultan Süleyman 1520 yılının Eylül ayında tahta çıkmıştır. Muhtemeldir ki oğlunun tahta çıkması ile birlikte veya hemen öncesinde inşaatına başlanan bu külliyenin 1538 yılında tarihlenen hamam ile 1539 yılında tamamlanan darüşşifa dışında diğer bütün yapıları 1522 tarihlidir. O halde Hafza Sultan oğlunun şehzadeligi sırasında başlanmış olsa da, sultanlığı sırasında bu külliye inşa ettirmiştir. Ancak Ayşe Hatun'un 1534 yılında ölmüştür⁵⁷. Külliye 1538-39 yıllarında dahil edilen hamam ve hastane Ayşe Hatun adına oğlu Sultan Süleyman tarafından yaptırılmıştır⁵⁸. Külliyenin 1522 tarihli vakfiyesinde darüşşifanın adının geçiyor olması, bu yapının külliye ile planlanmış olduğunu, ancak bir sebeple ya inşasına başlanmadığı ya da tamamlanamadığını, Ayşe Sultan'ın ölümü sonrasında ise oğlu Sultan Süleyman tarafından inşa edildiğine işaret eder⁵⁹. Bu durum Hafza Sultan adına Manisa'yı ayrıcalıklı kılar. Ayşe Hafza Sultan yapı topluluğu oğlu sultan olamayan bir kadın külliyesine karşın, adeta kette sultan desteğiyle atılmış bir sultan annesi imzasıdır. Nitekim bu külliye yapı çeşitliliği ve çokluğu ile sultan annesi olduğunu ortaya koyar niteliktedir. Bahsedildiği üzere Saray ve Hatuniye Külliyesi birbirine yakın konumlandırılmıştır. Bu yapı topluluğu için ise daha batıda bir alan seçilmiştir (Tablo 4-5). Bilinçli bir tercihi düşündüren bu seçim, muhtemelen külliye ile tanımlanması istenilen yeni bir merkez yaratma kaygısıdır. Nitekim arşiv vesikalarından bu yapı topluluğunun çevresine hane nakillerinin yapıldığı ve bu hanelerin Kanuni ve II. Selim dönemlerinde her türlü tekâliften muaf tutuldukları öğrenilir⁶⁰. Hane nakillerinin yapılması külliye çevresinde yerleşim olmadığını ve bu bölgenin yerleşime teşvik edildiğine işaret eder ki gerçekten de 1531 tarihli kayıtlarda bu mahalle mevcut değildir⁶¹. Böylelikle külliyenin adı ile anılacak yeni bir mahalle/merkez oluşturulmuş olur ki bu da bir anlamda asıl istenilen sultani imgenin ortaya çıkarılışdır. Görüldüğü üzere sarayın güneybatısına doğru nispeten uzaklaşan konumuyla yeni bir merkez yaratan ve bugün dahi bu özelliğini devam ettiren külliye günümüzde dahi "Sultaniye" ismiyle anılmaktadır. Konumları ve günümüz kent dokusu düşünüldüğünde sultan eşi ve sultan annesi olan bu iki kadın, belki de bir rekabet duygusu içerisinde Manisa'ya damgalarını vurmuşlardır. Sebebi her ne olursa olsun Saruhanlı döneminden itibaren özellikle hanedana mensup kadınların Manisa kent merkezlerini belirledikleri ve bu şekilde de şehir gelişimi yönlendirmiş oldukları ortaya çıkar (Tablo 5). 1583-86 yılında Osmanlı Dönemi'nin son yapı topluluğu olarak, üstelik bir sultan tarafında inşa ettirilecek III. Murad Külliyesi bile bu durumu değiştiremeyecektir.

⁵⁴ Hafza Sultan hakkında bilgi için bkz. Uluçay 2001, a.g.e., s. 29-30.

⁵⁵ Gökçen 1946, a.g.e., s. 122-131; Acun 1999, a.g.e., s. 146-151, 329-330, 452-455, 515-517; Emecen 2013, a.g.e., s. 95.

⁵⁶ Acun 1999, a.g.e., s. 147.

⁵⁷ Uluçay 2001, a.g.e., s. 30.

⁵⁸ Acun 1999, a.g.e., s. 453, 515.

⁵⁹ Vakfiye tarihi ve vakfiyeye dahil edilen yapılar için bkz. Gökçen 1946, a.g.e., s. 127-131.

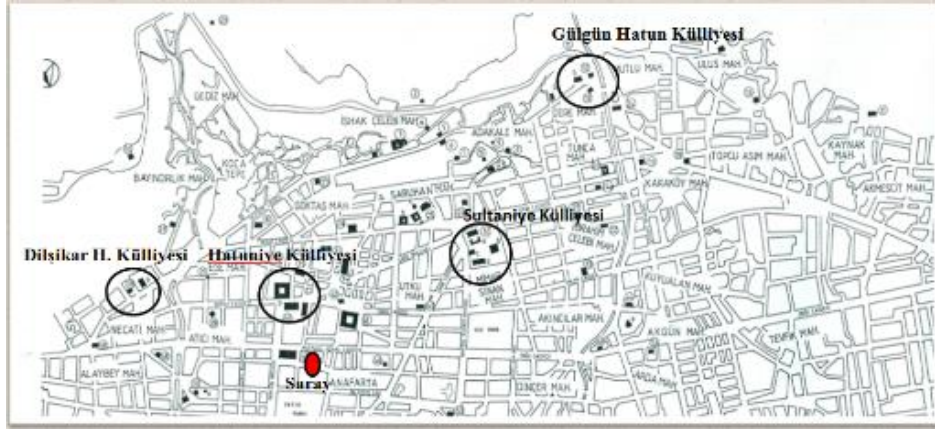
⁶⁰ Emecen 2006, a.g.e., s. 170; Emecen 2013, a.g.e. s. 95.

⁶¹ Emecen 2013, a.g.e. s. 51.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/ 10 Fall 2014

Tablo 5. Manisa kent planında kadın külliyesi

Osmanlı Dönemi'nin bir diğer yapı topluluğu (1554-58), II. Selim'in şehzadeligi zamanında Kızlarağası ve Kapıağası olan Hüsrev Ağa'ya aittir⁶². Cami, hamam ve iki çeşmeden oluşan bu küçük ölçekli külliye sarayın hemen kuzeydoğusuna inşa edilmiş olsa da kent merkezlerini etkileyecek bir kapsamda olamamıştır (Tablo 4).

Manisa'daki dördüncü kadın bani, kentteki bir diğer külliyenin inşasında söz sahibi olan Alaybeyi Ferhat Ağa'nın eşi Dilşikar (Dilşeker) Hatun'dur⁶³. 1579 yılında cami, çifte hamam, imaret, mektep ve çeşmeden olmak üzere 5 farklı yapı türü olarak kentin en doğu ucuna yaptırılmış olan bu külliye, Osmanlı dönemi Manisa'sının Spil dağına paralel uzanacak şekilde gelişiminin doğudaki son noktasını belirler (Tablo 4-5).

Daha önce de işaret edildiği gibi Manisa'daki son külliye bir sultana aittir. Sultan III. Murad'ın inşa ettirdiği "Muradiye Külliyesi" (1583-1586) cami, medrese, imaret, han, tabhane ve dükkânlardan oluşur (Tablo 4, Res. 5)⁶⁴. Sultaniye Külliyesi'nin hemen güney çaprazına konumlandırılmış olan bu yapı topluluğu, III. Murad'ın şehzadeligi zamanında inşa ettirdiği küçük bir caminin/mescidin yerini alır. Şehzade Murad'ın sultan olarak kentten ayrılmasının ardından, şehir halkının bu caminin yetersiz kaldığını ifade etmeleri nedeniyle burada bir yapı topluluğu biçimlenir. Hatta halk onarım sonrasında genişletilen camiyi beğenmemiş bunun üzerine Sultan tarafından Mimar Sinan'a çizdirilen bir plan üzerinden yeniden inşa edilmiştir⁶⁵. Buradaki ilk önemli nokta III. Murad'ın şehzadeligi sırasında Manisa'ya bir cami yaptırmış olmasıdır ki bu, kendisini Manisa'da yetişen dönemin diğer tüm şehzadelerinden ayrıcalıklı bir duruma getirir. Bu şehzade, yapısı için o döneme kadar ketteki en önemli ve en büyük yapı topluluğunun hemen yakını, yani kent merkezi konum olarak seçilmiştir (Tablo 4). Bu tercih çok anlamlıdır ve Muradiye Külliyesi'nin neden Sultaniye Külliyesi'nin bitişiğinde olduğunu da açıklar niteliktedir (Res. 6-7). Daha önce de işaret edildiği gibi, normal şartlarda beklenen Sultan'ın yapısı/külliyesi ile kentte yeni bir merkez yaratılmasıdır. Dönemin kent dokusu değerlendirildiğinde Saruhanlı yapılarının daha dik bir alanda kaleye paralel uzanmalarına karşın kentin batı ucundaki Gülgün Hatun Külliyesiyle ovaya doğru açılımın da başlatılmış olduğu düşünülebilir (Tablo 2, 4-5). Sonrasında ise ovada doğuya doğru sırasıyla Sultaniye ve Hatuniye külliyesi ile iki önemli merkez oluşturulmuş olur. Dilşikar Hatun Külliyesi ise doğuda kentin son noktasını belirler (Tablo 4-5). Bu nedenle Sultanın böylesine bir külliye kendi ismiyle anılacak yeni bir merkez yaratacağı farklı bir bölgeye inşa ettirmesi beklenir. Ancak ilginçtir ki Sultaniye ve Muradiye külliyelerinin bulunduğu bu bölge Cumhuriyet dönemine kadar "Sultaniye Mahallesi" olarak anıla gelmiştir. Hatta bu iki külliye arasında kalan meydan bugün dahi Sultaniye Camii'ne ithafen "Sultanönü Meydanı" olarak adlandırılmaktadır. Görüldüğü üzere, Muhtemeldir ki Yavuz Sultan Selim'in eşi, Kanuni Sultan

⁶² Emecen 2013, a.g.e. s. 97; Acun 1999, a.g.e. s.178-180, 523-524.

⁶³ Acun 1999, a.g.e. s. 178-180; Emecen 2013, a.g.e. s. 101.

⁶⁴ Acun 1999, a.g.e. s. 214-223; 336-337, 460-461, 588.

⁶⁵Bu konudaki ayrıntılı bilgi için bkz. Ç. Uluçay, *Murâdiye Camii*, 1940c, s. 6-8; Emecen 2013, a.g.e. s. 101-103.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/10 Fall 2014

Süleyman'ın annesi konumundaki Ayşe Hafsa Sultan Manisa'da "Sultaniye" ismiyle anılan önemli bir merkez yaratmıştır. Bu merkez III. Murad'ın külliyesini inşa ettirmesi ile birlikte önemini kaybetmemiş, belki de bu yeni külliye ile birlikte daha da güçlenmiştir. Öyle anlaşılıyor ki III. Murad şehzadeligi sırasında inşa ettirdiği küçük boyutlu camisi için kentin merkezini seçmiş, sultan olduktan sonra ise bu cami külliyesinin konumunu belirlemiştir. Nitekim III. Murad Külliyesi'nin eğimli bir arazide yer alıyor olması da bu görüşü destekler niteliktedir (Res. 5). Bu bağlamda ikinci önemli nokta ise yapı çeşitliliği ve sayısı bakımından da Sultaniye Külliyesi'nin daha kapsamlı olmasıdır. Ancak, mimari ve malzeme teknik özellikleri III. Murad Külliyesi'ni gerçek anlamda bir sultan külliyesi olarak ortaya koyar.

Görüldüğü üzere Osmanlı sarayının inşası ile birlikte, surların kuzey bölümünü çevreleyecek ince bir hat boyunca eğimli bir alanda uzanan kent, daha düzlük bir bölgeye kayar. Bu şekilde Manisa şehir dokusu, Saruhanlı ve Osmanlı olmak üzere iki farklı yerleşim alanı ortaya koyar. Saruhanlı yerleşiminin merkezini İshak Çelebi/Ulu Cami külliyesi belirler. Manisa'daki Osmanlı dönemine ait bir sultan ile iki valide sultan külliyesine ve konum olarak kent merkezinden yukarı bir noktada bulunmasına karşın Ulu Cami işlevini hiçbir zaman kaybetmemiştir. Ancak Saruhanlı'nın Manisa'ya kazandırdığı bir diğer önemli unsur, dönemin ikinci külliyesinin İshak Çelebi'nin eşi Gülgün Hatun tarafından yaptırılmış olmasıdır. Manisa'nın Osmanlı dönemi yapıları irdelendiğinde, Saruhanlı ile başlayan kadın banii külliyelerinin Osmanlı döneminde de önemli ölçüde devam ettirilmiş olduğu ve Manisa kent dokusunun çekirdeğini bu külliyelerin oluşturduğu rahatlıkla ifade edilebilir. İstanbul ayrı tutulduğunda Osmanlıların başta başkent Bursa olmak üzere Edirne ve Amasya gibi önemli şehirlerinde kadın banilerin inşa ettirdiği büyük çaplı külliyelerin bulunmaması Manisa'yı ayrıcalıklı kılar. Üstelik bu banilerin sultan eşi ve annesi konumundaki hanedan kadınları olması kent için daha bir anlamlı olmalıdır. Osmanlı Dönemi'nde Amasya ve Manisa olmak üzere iki önemli şehzadelik merkezine karşın, hanedan kadınlarının yalnız Manisa'da külliyesi ile şehir gelişimini yönlendirmeleri belki Manisa'nın İstanbul'a yakınlığı ile açıklanabilir. Manisa'nın II. Murad'ın ardından Osmanlı Devleti'nin en güçlü olduğu dönemlerde şehzadelik merkezi olmuş olması da bu durumda etken görülebilir. Hatta en önemlisi, İshak Çelebi'nin eşi Gülgün Hatun bir ön örnek olarak Manisa'da böyle bir gelenek başlatmıştır denilebilir. Ancak sebebi ne olursa olsun, kadınların adeta kentteki sultan külliyesiyle boy ölçüşebilecek nitelikteki yapı toplulukları ile şehir gelişimini belirlemeleri Manisa'yı dönemin diğer Osmanlı kentleri arasında özgün bir yere koyar. Kadın külliyelerinin yanı sıra Manisa'da Gülfem Hatun'un inşa ettirdiği Gökteşli Cami ile birlikte kayıtlardan öğrenilen Ebe Hatun, Fahrünnisa Hatun, Rahime Hatun gibi kadınlar tarafından çeşitli yapılar inşa ettirilmiş olduğu da özellikle dikkat çeker⁶⁶.

Kente yapılarıyla imza atan sanat patronları, sosyal konumları açısından değerlendirildiğinde de Manisa özelinde bazı farklılıklar görülür. Saruhanlı dönemi banileri hanedan üyeleri ve din adamlarıdır. Bu şekliyle 14-15. yüzyılın genel özellikleri doğrultusunda diğer beyliklerle büyük ölçüde ortak özellikler yansıtır. Ancak kentteki günümüze ulaşan Osmanlı yapıları banii kimlikleri doğrultusunda ele alındığında, Osmanlıların Manisa'ya dönemin diğer şehzadeler kenti Amasya'dan daha farklı atıflarda bulunmuş olduğu ortaya çıkar. Beyliği doğuda temsil eden kent özelliği ağır basan Amasya'da hanedan üyeleri bir kenara bırakıldığında daha sonra vezir ve beylerbeyi görevleri ile üst düzey yönetici konumuna gelmiş şehzade maiyetindeki kişilerin/lalaların banii olarak kente damgalarını vurdukları görülür. Buna karşın Manisa'da ise, müderris-kadı, kapı ağası-kızlar ağası, alay beyi ve defterdar gibi devletin daha alt kademelerinde görevli memurların patronlukları ön plandadır. Bu ilginç tablo belki de Manisa'nın Amasya gibi beylerbeylik merkezi olmayışı ile açıklanabilir. Ancak tek gerekçe bu olmamalıdır. Manisa'nın Bursa ve İstanbul gibi Osmanlı'nın iki önemli kenti ile olan yakınlığı bir diğer etken olarak düşünülebilir. Manisa'daki sarayın 17. yüzyıla kadar ciddi anlamda varlığını devam ettirmesi de kentteki hanedan kadınlarına ait külliyeler ile banii kimliklerini bir ölçüde etkilemiş olabilir⁶⁷. Ancak daha belirgin sonuçlara ulaşmak için belki de burada yetişen şehzade lalalarının

⁶⁶Gökçen 1946, a.g.e., s. 82, 84, 245.

⁶⁷ Ancak ilginç olan, 17. yüzyıl Manisi'nde, sarayın önemini kaybetmeye başlamasıyla birlikte saray ve Osmanlı hanedanı ile bağlantılı inşa faaliyetinin bulunmamasına karşın, özellikle edebi anlamda hareketli bir dönemin yaşanıyor olmasıdır. 17.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/ 10 Fall 2014

Osmanlı sarayındaki diğer görevleri ve yapıları daha ayrıntılı araştırılmalıdır. Arşiv belgelerinden ortaya çıkan bir diğer önemli nokta 1531 ile 1575 tarihleri arasında ketteki nüfus artışının beklendiği ölçüde olmamasıdır⁶⁸. Bu durum, İzmir ve Foça'ya uzanan önemli bir ticaret yolunun üzerinde olan böyle bir şehzadelik merkezinin hanedanın kadın üyeleri dışında neden önemli kişilikler tarafından benimsenmemiş olduğunu açıklar mı? Manisa 16. yüzyılın ortalarından itibaren yavaş yavaş önemini kaybetmiş, sonrasında ise sarayın işlevini yitirmesiyle bu süreç daha da hızlanmıştır. Manisa kalesi içinde görevli bulunan piyadelerin 1657 yılında İzmir Sancakburnu'nda yeni yapılan kaleye aktarıldığının öğrenilmesi de buradaki sarayın ve kentin önemini yitirdiğine yönelik önemli bir işaret olarak kabul edilebilir⁶⁹. Ancak, bu durum sorumuzun cevabını net bir şekilde vermemize yeterli olmasa da kent gelişimi ile bani kimliklerinin bir şekilde birbirini etkilemiş olma ihtimali göz ardı edilmemelidir.

Sonuç olarak, İstanbul ayrı tutulduğunda başta Bursa olmak üzere Edirne ve Amasya gibi Osmanlı'nın önemli şehirlerinde kadınların inşa ettirdiği büyük çaplı külliyelerin bulunmaması Manisa'yı ayrıcalıklı kılar. Manisa'da Saruhanlı döneminden itibaren -İshak Çelebi ve Külliyesi ayrı tutulduğunda- şehre yön veren kişilerin sultan eşleri olduğu ve bu geleneğin İshak Çelebi'nin eşi Gülgün Hatun tarafından başlatıldığı rahatlıkla söylenebilir. Bununla birlikte kentteki diğer sanat patronlarının sosyal konumları, Manisa ve Amasya olmak üzere iki şehzadeler kenti arasında bir öncelik farkı ortaya koyar. Bu öncelik farkı, Amasya'daki üst düzey yöneticilere karşın, Manisa'da devletin daha alt kademelerinde görevli memurların söz sahibi olmaları şeklinde açıklanabilir.

KAYNAKÇA

- ACUN, H. *Manisa'da Türk Devri Yapıları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999.
- AKIN, H. *Aydın Oğulları Tarihi Hakkında Bir Araştırma*, Pulhan Matbaası, İstanbul 1946.
- ANGOLD, Michael. *A Byzantine Government in Exile*, Oxford 1975.
- ARTUK, İbrahim, Cevriye Artuk. *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhirdeki İslami Sikkeler Katoloğu*, I, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1971.
- ASLANOĞLU, A. Rana. *Kent, Kimlik ve Küreselleşme*, Ezgi Kitapevi, Bursa 2000.
- Aşık Paşazade. *Osmanlı Tarihi*, (Haz. N. Atsız), Milli Eğitim Bakanlığı Devlet Kitapları, İstanbul 1992.
- AYDIN, Şennur, S. Rıfât, U. Ataç. *Yapı Kredi Sikke Koleksiyonu Sergileri 3, Asya'dan Anadolu'ya İnen Rüzgar: Beylikler Dönemi Sikkeleri*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1994.
- AYVERDİ, E. H. *İstanbul Mi'mari Çağının Menşei. Osmanlı Mi'marisinin İlk Devri. 630-805 (1230-1402)*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1989.
- BAĞCI, Serpil. "Erken Osmanlı Sanatında Amasya", *Tarih Çevresi*, 8, 1994, s. 22-26.
- BARKAN, Ömer Lütfü. "İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler" II, *Vakıflar Dergisi*, 1974, s. 279-387.
- BATES, E. George. *Byzantine Coins*, Harvard University Press, Cambridge 1971.
- BODMER, Jean-Pierre. "Selçuklular Anadolu'da", *Cogito* 29, 2001, s. 33-47.
- DARKOT, Besim. "Manisa", *İslam Ansiklopedisi*, c. 7, İstanbul 1970, s. 288- 290.
- DOĞAN, Umut. *Magnesia Ad Sipylum, Arkeoloji, Topografya ve Tarihi Coğrafya İncelemesi*, (Dokuz Eylül Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi) İzmir 2007.
- DUKAS, *Bizans Tarihi*, Çev.: V.L. Mirmiroğlu, İstanbul Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1956.
- DURUKAN, A. "Baniler", *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı, Mimarlık ve Sanat*, 2, (Ed. Ali Uzay Peker ve Kenan Bilici) T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2006, s. 137-171.
- EMECEN, F. "Osmanlı'nın Batı Anadolu Türkmen Beylikleri Fetih Siyaseti: Saruhan Beyliği", *Osmanlı Beyliği (1300-1389)*, ed. E.A. Zachariadou, çev. G.Ç. Güven-İ. Yerguz-T. Altınova, İstanbul 2000, s. 34-40.

Yüzyıldaki edebi faaliyetler için bkz. K. Erdoğan-F. Koyuncu, "Nâbi'nin Manisa'daki Sanat Çevresi Ve Birri-Nâbi Dostluğu" *Turkish Studies*, Volume 9/3 Winter 2014, p. 631-646.

⁶⁸ Emecen 2013, a.g.e. s. 54.

⁶⁹ Ayrıntılı bilgi için Bkz. Emecen 2013, a.g.e., s. 43-45; Evliya Çelebi 1999, a.g.e., s. 39.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/10 Fall 2014

- EMECEN, F. *Tarih İçinde Manisa*, Manisa Belediyesi Kültür Yayınları, Manisa 2006.
- EMECEN, F. *XVI. Asırda Manisa Kazası*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013.
- ERDOĞAN, Kenan, F. Koyuncu. “Nâbî'nin Manisa'daki Sanat Çevresi Ve Birrî-Nâbî Dostluğu”/ Art “Around And Poets Of Nâbî With The Friendship Birrî-Nâbî”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 9/3 Winter 2014, p. 631-646. Doi Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.6532>.
- Evlîya Çelebi. *Evlîya Çelebi Seyahatnamesi, Topkapı Sarayı Bağdat 304 Yazmasının Transkripsiyonu-Dizini*, (Hazırlayan Z. Kurşun, S. A. Kahraman, Y. Dağlı), 9. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999.
- FELLOWS, Charles. *A Journal Written During an Excursion in Asia Minor*, Printed by Richard and John E. Taylor, Red Lion Court, London 1838.
- FOSS, Clive, D. Winfield, *Byzantine Fortifications an Introduction*, University of South Africa, Pretoria, 1986.
- FOSS, Clive. “Late Byzantine Fortification in Lydia (With ten plates)”, *JÖB*, 28, 1979, s. 297–320.
- GÖKÇEN, İbrahim. *Manisa Tarihinde Vakıflar ve Hayırlar (H. 954-1060)*, Kitap I, C.H.P. Manisa Halkevi Yayınları, Manisa 1946.
- GÖKÇEN, İbrahim. *Manisa Tarihinde Vakıflar ve Hayırlar (H. 1060, Miladi 1650'den sonra)*, Kitap II, C.H.P. Manisa Halkevi Yayınları, Manisa 1950.
- GÜNDÜZ KÜSKÜ, Sema. *Osmanlı Beyliği Mimarisinde Anadolu Selçuklu Geleneği*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014.
- HENDY Michael F., *Coinage and Money in the Byzantine Empire 1081-1261*, Dumbarton Oaks Studies 12, Washington 1969.
- Hüseyin Hüsameddin. *Amasya Tarihi* 1, Hikmet Matba-i İslamiyesi Dersadet, 1327-30 (1911-14).
- KARA, Mustafa. “Osmanlı Döneminde Dervişler Ne Yaptı”, *Osmanlı Toplum*, 4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 446-450.
- KUBAN, Doğan. “Anadolu-Türk Şehri Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerinde Bazı Çelişmeler”, *Vakıflar Dergisi*, VII, İstanbul 1968, s. 53-73.
- OCAK, Ahmet Yaşar. “Bazı Menakıbnamelere Göre XIII-XV. Yüzyıllardaki İhtidalarda Heterodoks Şeyh ve Dervişlerin Rolü.” *Osmanlı Araştırmaları*, II, 1981, s. 31-42.
- OCAK, Ahmet Yaşar. “Osmanlı Devletinin Kuruluşunda Dervişlerin Rolü”, *Osmanlı Devletinin Kuruluşu: Efsaneler Ve Gerçekler*, İmge Kitapevi, Ankara 1999, s. 67-80.
- OCAK, Ahmet Yaşar. “Zaviyeler Dini, Sosyal ve Kültürel Tarih Açısından bir Deneme”, *Vakıflar Dergisi*, XIII, 1978 s. 248-268.
- ORAL, Zeki. “Anadolu'da Sanat Değeri Olan Ahşap Minberler, Kitabeleri ve Tarihleri”, *Vakıflar Dergisi*, V, 1962, s. 22-77.
- TEXIER, Charles. *Küçük Asya I-II-III*, (Çev. A. Suat) Ankara 2002.
- ULUÇAY, M. Çığatay. *Saruhanogulları ve Eserlerine Dair Vesikalar (773. H.-1220 H.) I*, Manisa Halkevi Yayınları, Resimli Ay Matbaası, İstanbul 1940a.
- ULUÇAY, M. Çığatay. “Manisa Kalesi'ne âid Vesikalar”, *Gediz*, VI/4, 1940b, s. 4-7.
- ULUÇAY, M. Çığatay. “Murâdiye Camii”, *Gediz*, VI/39, 1940c, s. 6-8.
- ULUÇAY, M. Çığatay. “Manisa Ka'lasına Ait Vesikalar” *Gediz*, VI/40, 1940d, s. 4-6.
- ULUÇAY, M. Çığatay. “Manisa Ka'lasına Ait Vesikalar” *Gediz*, VI/41, 1940e, s. 3-4.
- ULUÇAY, M. Çığatay. “Manisa Ka'lası Hakkında” *Gediz*, VI/43, 1940f, s. 6-8.
- ULUÇAY, M. Çığatay. *XVII. Yüzyılda Manisa'da Ziraat, Ticaret ve Esnaf Teşkilatı*, Resimli Ay Matbaası, İstanbul 1942.
- ULUÇAY, M. Çığatay. *Saruhanogulları ve Eserlerine Dair Vesikalar (773. H.-1220 H.) II*, C.H.P. Manisa Halkevi Yayınları, Marifet Basımevi, İstanbul 1946.
- ULUÇAY, M. Çığatay. “Saruhanogulları”, *İslam Ansiklopedisi*, X, s. 239-244.
- ULUÇAY, M. Çığatay. “Manisa”, *İslam Ansiklopedisi*, c. 7, İstanbul 1970: 290-294.
- ULUÇAY, M. Çığatay. *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Türk tarih Kurumu, Ankara 2001.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/ 10 Fall 2014

- UZUNÇARŞILI, İ. H. *Kitabeler ve Sahip, Saruhan, Aydın, Menteşe, İnanç, Hamid Oğulları Hakkında Malumat*, II, Devlet Matbaası, İstanbul 1929.
- UZUNÇARŞILI, İ. H. “14-15. Asırlarda Anadolu Beyliklerinde Toprak ve Halk İdaresi” *Belleten*, II, 1938, s. 97-145.
- UZUNÇARŞILI, İ. H. “Bayazid II.”, *İslam Ansiklopedisi*, c. II, İstanbul 1979, s. 392-398.
- UZUNÇARŞILI, İ. H. *Osmanlı Tarihi*, I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, (8.baskı), Ankara 2003.
- ÜNAL, Ceren. *Manisa Müzesi Bizans Sikkeleri*, Celal Bayar Üniversitesi Yayınları, Manisa 2012.
- WEBER, Max. *Şehir, Modern Kentin Oluşumu*, (Ed. D. Martindale-G. Neuwirth), (Çev. Musa Ceylan), Bakış, İstanbul 2000.
- YASA, Azize. *Anadolu Selçuklu Döneminde Türk-İslam Şehri Olarak Konya*, (Hacettepe Üniversitesi Doktora Tezi), Ankara 1996.
- YILMAZ, Anıl ve H. KOCAMAN. “Manisa Darphanesi: İsimlendirme, Yapısal Analiz ve İşlev Hakkında Değerlendirmeler”, *Sanat Tarihi Yıllığı XXII/2010*, İstanbul Üniversitesi Sanat Tarihi Araştırma Merkezi, İstanbul, 2013, s. 123-156.
- YİNANÇ, H. Mükrimin. “Bayezid I” *İslam Ansiklopedisi*, 2, 1944: 369-392.
- YÜKSEL, İ. Aydın. *Osmanlı Mimarisinde II. Bayezid Yavuz Selim Devri (886-926/ 1481-1520)*, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul, 1993.
- ZHUNKOV, Konstantin. “Osmanlı Karesi ve Saruhan Sikkeleri ve Türk Batı Anadolu’sunda Ortak Para Sorunu (1340-1390)”, *Osmanlı Beyliği*, (Ed. Elizabeth A. Zachariadou), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s. 256-262.

RESİMLER

Resim 1. İshak Çelebi/Ulu Cami ve Külliyesi (Foto: Anıl Yılmaz)

Resim 2. Gülgün Hatun Külliyesi

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/10 Fall 2014

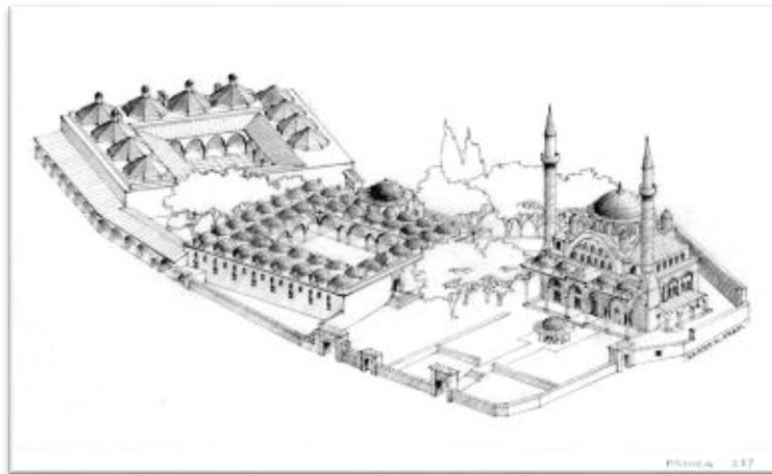

Resim 3. Hatuniye Külliyesi

Resim 4. Sultaniye Külliyesi

Resim 5. Muradiye Külliyesi

Turkish Studies

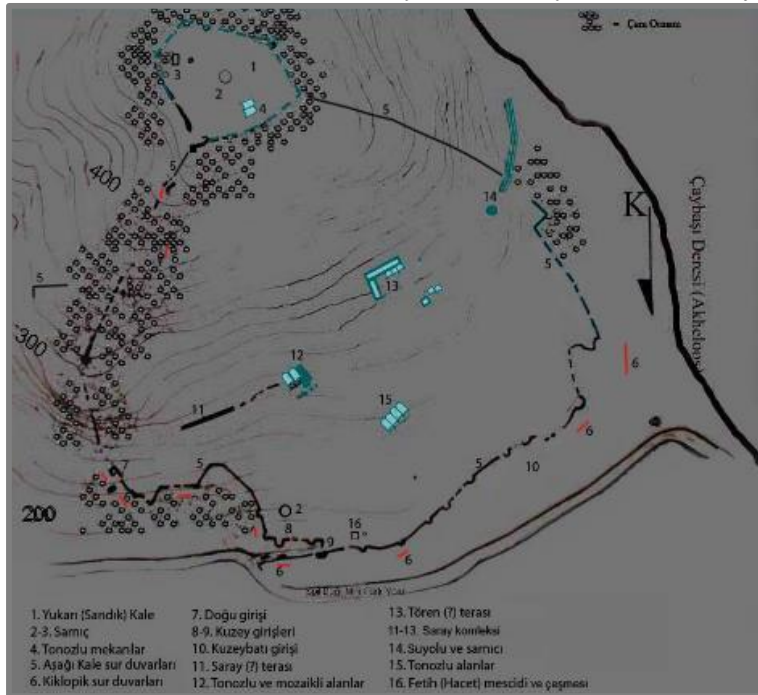
International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/ 10 Fall 2014

Resim6. 1-İshak Çelebi/Ulu Cami, 2-Sultaniye ve 3-Muradiye Külliyesi

Resim7. 1- İshak Çelebi/Ulu Cami, 2- Hatuniye, 3-Sultaniye ve 4- Muradiye Külliyesi

Resim 8. Manisa Kalesi topografik plan (U. Doğan 2007’den değiştirilerek)⁷⁰

⁷⁰ Bu harita, Melda Ermiş, Sema Gündüz Kuskü ve Anıl Yılmaz tarafından hazırlanan ve 02-06 Haziran 2014 tarihleri arasındaki 36. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu’nda “Manisa Kalesi Yüzey Araştırması 2013” başlığı ile sunulan bildirden alınmıştır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/10 Fall 2014

